

ДИСКУРС СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Стаття присвячена розгляду особливостей дискурсу щодо свободи у сучасній філософії права. Надано визначення правового принципу свободи, охарактеризовано співвідношення категорії «свобода» з такими категоріями як «права» та «інтереси» людини.

Констатовано, що свобода є одним з основних сутностей буття людини. З усвідомлення цінності свободи починається самосвідомість людини як особистості або просто усвідомлення власної свободи. Ось чому свобода в найбільш поширеному її розумінні оцінюється як одна з фундаментальних цінностей: людина, одного разу усвідомлюючи себе вільною, відчуває під час її відсутності почуття дискомфорту, власної неповноцінності, непоправної втрати. Визначено свободу як здатність і можливість людини актуалізувати свої духовні і фізичні можливості в межах правових і моральних норм.

Ключові слова: свобода, дискурс, філософія права, принцип свободи, право.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З проголошення утвердження і забезпечення прав та свобод людини головним обов'язком держави, поняття свобода науковці почали розглядати не лише як філософське, але й як правове поняття. У сучасний період немає такої правової системи, яка заперечувала б свободу особистості або відкрито нехтувала б нею. У зв'язку з цим, існує необхідність теоретичного цінності принципу свободи особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження свободи як правової категорії здійснювали С. С. Алексєєв, Ф. А. Гаєк, В. А. Гапоненко, О. І. Дунас, Г. Г. Кіріленко, О. О. Пунда, П. М. Рабінович, С. С. Сливка тощо. Незважаючи на те, що тема взаємовідносин права і свободи досить давно привертає до себе увагу дослідників, вона до цього часу не втратила своєї актуальності. Переважно дослідники приділяють увагу зв'язку свободи і конкретних правових явищ, не зупиняючись детально на принципах, що лежать в основі взаємодії категорій права і свободи.

У даній статті маємо за мету зробити спробу визначити дискурси щодо поняття свободи у модерній філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних світоглядних універсалій, які відображають цінності суспільства, провідне

місце займає феномен свободи – властиве індивідам, їх спільнотам і суспільству в цілому уявлення, що пов'язане досконалістю соціального і особистого буття.

Трансформація свободи як категорії філософії права в період глобалізаційних процесів передбачає звернення до двох основних проблем – способів концептуального обґрунтування трансформації проблеми свободи і взаємозв'язку теоретичної моделі трансформації з можливостями його практичної реалізації. У цьому розумінні необхідно визначитися зі змістом і ціннісними смислами феномена свободи, обґрунтувати характер впливу цінностей глобального суспільства на феномен свободи.

Провідний філософ сучасності М. В. Попович у першому номері вітчизняного журналу «Проблеми філософії права» наголосив, що «такі високі слова, як свобода, справедливість, солідарність, – не просто політична риторика, а вирази цінностей, що втілюються в праві» [7, с. 10]. Питання свободи завжди було в центрі уваги не лише правників, але й філософів, теологів, політологів, психологів тощо. Нині як зазначає В. В. Лях, маємо близько двохсот визначень свободи, що засвідчує її багатовимірність та неоднозначність. [5]. Дану невизначеність можна простежити на прикладі іноземних визначень даного поняття.

В англійській мові для позначення поняття «свобода», використовується для терміни «liberty» (стан вільного суспільства від репресивних обмежень, що встановлені владою на спосіб життя, поведінку або політичні погляди людини) [16] and «freedom» (можливість або право діяти, говорити або думати) [15]. Переважно терміни «liberty» і «freedom» використовуються як взаємозамінні. Хоча деякі спроби провести різницю між ними були зроблені [13; 18; 20]. Ці два терміни не можуть бути перекладені на інші європейські мови, які містять лише один термін, як латинського, так і германського походження (наприклад, «liberté», «Freiheit») [19].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» термін «свобода» як філософська категорія – це можливість вияву суб'єктом своєї волі

в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства [1, с. 1109]. Автори «Філософського енциклопедичного словника» визначають свободу як здатність людини вільно визначати підстави своїх дій і відповідно реалізовувати себе. В українській мові синонімами до слова «свобода» є «воля» і «вільність» [2, с. 370]. Воля – це психологічне поняття, одна з функцій людської психіки. У строгому психологічному розумінні – це людський душевий процес, який визначає, які мотиви мають реалізуватися і якій рушій, окрім цього, реалізує встановлену цим самим ціль усупереч будь-яким перешкодам [4, с. 397]. Ототожнення в українській мові змісту слів «воля» і «свобода» має глибинний контекст: хочеш свободи, то повинен мати волю до свободи [10, с. 93]. Також в українській мові існує використання «свободи» і «волі» як одного поняття. Свобода волі – це зданість суб'єкта вільно визначати сутнісні підстави власного воління; своєрідна похідна від волі загалом, що умовжливлює морально-етичну значущість останньої [2, с. 471].

В античній філософії проблема свободи пов'язана з теоретизуванням суспільного ідеалу і зорієнтована на вільномутрактуванні: ідеал постав як етичної цінності загального блага і політичної цінності ідеальної держави (Платон, Арістотель). Значні зміни відбулися в філософії Нового часу і Просвітництва, що виразилися в ідентифікації суспільного ідеалу з соціально-політичними цінностями, цивільним, демократичним ідеалом. Ідеалістичні та матеріалістичні парадигмальні схеми обґрунтування феномену свободи можна протезити в філософії Канта (моральний і правовий ідеал у цільовій парадигмі), Гегеля (діалектичний розвиток цінностей та ідеалів), К. Маркса (парадигма раціонального, діяльнісного інструментарію аналізу соціального ідеалу).

Класичні філософські схеми аналізу та розгляду феномена свободи аж до першої третини ХХ ст. актуалізували сутнісну і парадигмальну форми аналізу, для яких був характерний спосіб теоретизування суспільних ідеалів у межах збереження ознаки повинності, що властиво як західній, так і вітчизняній філософії права. Ситуація з теорією суспільного ідеалу змінилася зі

запропонованими західними теоретиками екзистенційними, психоаналітичними, прагматичними і постмодерністськими філософсько-правовими конструктами. У них був реалізований потенціал суспільного ідеалу у його широкому розумінні – від пошуку його значущості для сучасності до заперечення його корисності.

У зв'язку з цим проблематику свободи слід розглядати не лише як теоретичну, але й як практичну цінність. До ХХ ст. у західній філософії феномена свободи розглядався як форма ідеального суспільства, ідеальної держави, ідеалів демократії, рівності тощо. Ситуація змінилась, коли свобода у філософській теорії почали розглядати не як парадигмальний, а як факторний елемент. Феномен свободи як філософська категорія почали використовувати у соціальних дисциплінах – право, соціологія, політологія тощо. Результатом «соціалізації» проблеми свободи стало введення у науковий обіг понять «соціальна свобода», «економічна свобода», «політична свобода», «особиста свобода».

У сучасний період «свобода» має різні контексти: «свобода політична або економічна», «свобода слова» чи «свобода совісті». У чинному законодавстві передбачено інші свободи, зокрема: «свобода договору», «свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом»; «свобода провадження підприємницької діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем», «свобода вибору контрагента, електронних засобів, видів та форм діяльності», «свобода конкуренції та забезпечення її сумлінності», «свобода вчинення електронних правочинів», «свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності»; «академічна свобода, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі»; «свобода творчості у сфері театрального мистецтва»; «свобода обміну інформацією», «свобода вираження поглядів і

переконань»; «свобода від самовикриття», «свобода у поданні сторонами своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» тощо.

У найширшому розумінні слово «свобода» слід розуміти як відсутність обмежень, незалежність від зовнішнього втручання і примусу. Щодо людини це поняття має особливу специфіку, суть якого полягає в нерозривному, тісному взаємозв'язку свободи і розуму. Ця ідея є елементом поєднання різних філософських і правових систем, підходів і поглядів від античності до сучасності.

У 1958 р. англійський філософ Ісайя Берлін виступив з інавгураційною лекцією в Оксфорді під назвою «Дві концепції свободи». У тому ж році лекцію опубліковано як есе, що викликало запеклі суперечки серед філософів. Есе спочатку було написано під час «холодної війни», і можна простежити «слід» цього конфлікту в самому тексті. Філософ сформував два погляди на свободу – негативний і позитивний, які були пов'язані, відповідно, з ліберальними демократичними і комуністичними світами [17].

Концепція позитивної свободи Ісайї Берліна полягає у можливості та здатності до самовизначення людини в рішеннях і діях, а не через зовнішні причини. Натомість негативна свобода пов'язана зі сферою, де відсутнє будь-яке втручання зі сторони інших людей або колективних суб'єктів.

Сутність негативної свободи полягає у відсутності чогось (перешкод, бар'єрів, обмежень або втручання з боку інших), тоді як у другому випадку, мабуть, потрібна наявність чогось (контролю, самовладання, самовизначення або самореалізації).

Відзначимо, що в першому випадку часто використовується поняття «свобода від», у другому – «свобода для». Так, ініціативна група «Першого грудня» визначає свободу «від»: від загрози загарбання і знищення; від несправедливості і суспільної нерівності; від зубожіння; від ненависті і нетерпіння і свободу «для»: задля належного і критичного вивірення курсу держави; задля повної реалізації потенціалу української політичної нації, задля творчого преображення життя, задля ширення добра [11].

Щодо свободи людини, то абсолютно повною вона не може бути ніколи. Для конкретної особистості свобода завжди відносна, оскільки людина отримує можливість самостійного вибору свого способу життя, діяльності поведінки тільки в умовах конкретної держави і суспільства [12, с. 37].

Свобода як форма незалежності людини проявляється у двох формах: відсутність залежності та відсутність обмежень. Якщо говорити про перший випадок, то йдеться про відсутність певного підпорядкування. Індивідуальна незалежність означає, що людина не є рабом або кріпаком. Незалежність стану рівнозначна наявності у цього стану цілого спектру прав, що не залежать від будь-якої волі. Наприклад, у часи кріпацтва власник землі не лише мав право власності на надані селянам у володіння або безпосереднє користування земельні наділи, а й був неповним власником особисто цих селян [14, с. 475]. Аналізуючи становище рабів в Османській імперії, М. Ковальчук зазначає, що раб «мав усе для життя, окрім особистої свободи та права, які б дозволяли виступати йому повноправним суб'єктом суспільних відносин» [3, с. 15]. Свобода – це основна умова, при якій можлива вільна діяльність людини. Вона потрібна, щоб реалізації особою своїх потреб і інтересів. Однак, для реалізації свободи, крім незалежності, необхідні ще й інші умови. Адже свобода як незалежність, – це лише формальна, абстрактна свобода.

У практичному аспекті, наявність незалежності ще не означає реалізації свободи, оскільки для її реалізації необхідні відповідні важелі, насамперед економічні та правові. Наприклад, селяни, після скасування кріпосного права у 1861 році не були наділені ні правами, ні правом користування землею, залишалися настільки ж залежними, як і при кріпацтві. На цей момент звертає увагу О. П. Рєєнт, наголошуючи, що «реформа залишила великі можливості для збереження залишків кріпосницьких відносин, основою для чого стало існуюче поміщицьке землеволодіння та економічна залежність значної частини селянських господарств від господарств поміщицьких» [9, с. 50]. Держава може вважатися незалежним, але якщо представники органів державної влади, які уповноваженні здійснювати управління від імені народу, самовладно

розпоряджаються ресурсами країни та ухвалюють нормативно-правові акти, що передбачають можливості громадянам утримувати себе хоча б на мінімально гідному рівні, – становище народу під час такої незалежності мало чим відрізняється від становища під час феодалізму або абсолютної монархії.

Сучасна відносність свободи визначається певними чинниками: 1) в конкретній ситуації свобода однієї людини незмінно зіштовхується та взаємодіє зі свободами інших людей; 2) одина і та ж людина у своєму житті та діяльності є вільною у одних діях і невільною в інших; 3) «навіть будучи повністю вільним, жоден суб'єкт не має твердих соціальних гарантій збереження цієї свободи і тому постійно повинен боротися за неї, відчуваючи неміцність, умовність свого становища».

Визначення феномена свободи показують, що так чи інакше вони фіксують не лише сутність, але і структуру ідеалу. Структурність проявляється в двох основних значеннях: свобода існує в контексті духовної культури суспільства, і, по-друге, свобода розглядається з точки зору носія – персоніфікованого або громадського суб'єкта.

Спробуємо розглянути декілька з різновидів свободи. Так, творча свобода відображає прагнення людини до прекрасного, до втілення ідеї в конкретній формі, а також філософське уявлення про вищу форму естетичної досконалості та шляхи її досягнення. З цим пов'язані уявлення про шляхи творчого розкриття в мистецтві предмету спостереження (зовнішня природа, відображення людини через зовнішні атрибути (тіло) та внутрішній світ). Практичне здійснення естетичного ідеалу передбачає в якості своєї необхідної передумови свободу у всій життєдіяльності суспільної людини. Будучи тісно пов'язаний з емоційним ставленням людей до навколишнього світу, естетичний ідеал знаходить своє втілення в почуттєвих формах – на відміну від моральних, політичних та інших суспільних ідеалів, які можуть існувати як абстрактні поняття.

Поняття про моральну свободу розвивалося в руслі загальної боротьби матеріалістичних та ідеалістичних уявлень про моральність. В ідеалістичних

концепціях вона розглядалася або як абсолютний, вічний закон поведінки, який визначається богом, або як довільна, індивідуальна норма поведінки особистості. У давньоіндійській філософії вища мета життя полягала в поєднанні душі з богом, тоді як земні цілі визнавалися малозначними. Для Сократа і Платона вище благо полягає в божественній мудрості; людина може лише долучитися до ідеї добра, бо досягти блага, значить «уподібнитися божеству».

Ідеалістичне розуміння цінностей трактує моральну свободу як даність, що існує трансцендентно до реальності і дано людині безпосередньо, через «голос совісті» як у Платона або у Канта. Відповідно до ідеалістичної концепції розгляду свободи, де належне і суще, цінності і факт радикально протиставлені, розвивали неокантіанці, такі як В. Віндельбанд, Г. Ріккет. Матеріалісти визначають поняття свободи з конкретних потреб та інтересів життя людини, яка шукає шляхи здійснення ідеалу в дійсності.

Моральна свобода «задає модель поведінки в більшості життєвих ситуацій і включає аспект порівняння (добро і зло)» [6]. Спроби розробити моральний ідеал у світовій культурі були зроблені неодноразово – від перших кодексів концептуальної етики античності до «морального кодексу будівника комунізму».

Свобода як багатогранна структуру має різні види: зовнішня і внутрішня, свобода «від» і свобода «для», свобода як пізнана необхідність, творча свобода, політична і соціальна свобода тощо.

Подвійне трактування свободи, як «свободи від» і «свободи для», використовують багато авторів, але підходи їх до неї різні. Так, С. А. Левицький, визнаючи існування двох свобод, розглядав їх в етичному аспекті. «Є дві свободи: позитивна і негативна – свобода егоїстичних мотивів і егоцентричного свавілля, з одного боку, і свобода відповідального служіння вищим моральним цінностям – з іншого. В цьому випадку негативна свобода фактично – це свавілля. Вона здійснюється в актах свавілля, що нівелюють абсолютні цінності, а її абсолютизація, в кінцевому підсумку, веде до розпаду

особистості. У той же час така свобода – свобода свавілля – служить підставою, «життєвим» середовищем для реалізації свободи позитивної. На думку С. А. Левицького, «відношення між негативною і позитивною свободою можна виразити у формулі: позитивна свобода здійсненна через можливість свободи негативною (свавілля)» [8, с. 67]. Іншими словами, позитивна, або моральна, свобода передбачає не повне і остаточне знищення свавілля, а його перетворення, сублимацію.

Громадянське суспільство є одним із проявів свободи в сучасному світі та виступає як противага абсолютному пануванню влади, а також захищає права і свободи людей. Вважаємо, що незважаючи на створені державою передумови становлення і розвитку громадянського суспільства, в Україні даний інститут знаходиться у стадії активного формування. Даний феномен проаналізовано і детально розглянуто в теорії німецького філософа, соціолога і психоаналітика ХХ ст. Е. Фромма, основна ідея якої полягає в переважанні в суспільстві «свободи від» над «свободою для». Змістовне наповнення відображає різні аспекти одного феномена – свободи людини. Згідно з концепцією, Е. Фромма «свобода від» за своєю суттю є деструктивною і репресивною, в той час «свобода для», навпаки, є таким собі ідеалом, наповненим позитивним і креативним змістом.

При цьому «свобода від» – це кількісна свобода, свобода в її побутовому розумінні. Вона виражається в кількості «свобод», отриманих людством в процесі історичного розвитку (свобода слова, віросповідання і тощо). Все це – спроби здобуття індивідом незалежності від будь-яких зовнішніх факторів (диктату церкви, політичного деспотизму і т. ін.). У розвитку саме цієї свободи людство досягло значних успіхів.

Що ж стосується «свободи для», вона являє собою якісний аспект свободи людини. Визначити її набагато складніше, ніж «свободу від», так як вона не має зовнішніх проявів, не надається кимось «згори». Сам Е. Фромм визначає її як «свободу нового типу, яка дозволить нам реалізувати свою особистість, повірити в себе і в життя взагалі». Саме цієї позитивної свободи і

бракує сучасній людині, внутрішньої свободи, яка дозволила б їй активно використовувати свободу зовнішню.

Висновки. Свобода є одним з основних сутностей буття людини. З усвідомлення цінності свободи починається самосвідомість людини як особистості або просто усвідомлення власної свободи. Ось чому свобода в найбільш поширеному її розумінні оцінюється як одна з фундаментальних цінностей: людина, одного разу усвідомивши себе вільною, відчуває під час її відсутності почуття дискомфорту, власної неповноцінності, непоправної втрати.

Свобода – це здатність і можливість людини актуалізувати свої духовні і фізичні можливості в межах правових і моральних норм. Однак свобода не може бути однозначно визначена як негативне або позитивне поняття. З однієї сторони, вона передбачає незалежність людини від інших діячів. З іншої – свобода містить в собі ідею діяча, здатного бути автором автономних дій, і залежного тільки від самого себе. Розглянуті нами варіанти типології форм свободи відображають їхнє різноманіття. Причому дана типологізація завжди може бути продовжена і розширена. Це пов'язано з тим, що людині властиве прагнення до розширення меж свободи, до набуття нових можливостей для її реалізації. З якими б труднощами не було пов'язане її здійснення, все-таки людина прагне не тільки зберегти наявну свободу, а й примножити її.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дискурс свободи, незважаючи на значний філософсько-правовий багаж досліджень в даній сфері, ставить сьогодні більше запитань, ніж є відповідей. Основними проблемами залишаються наступні: чи є тотожними поняття «свобода людини» і «свобода особистості»; де знаходиться міра раціоналізації поняття «свобода» і чи існують для цього певні правила; чи не йде сучасне суспільство все далі від ідеалу свободи – особистісного і соціального?

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови : понад 20 000 синонімічних рядів. Львів, БаК, 2014. 528 с.
3. Ковальчук М. Становище рабів та характер рабства в Османській імперії. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Випуск 48. С. 11–17.
4. Лерш Ф. Структура особи / пер. з нім. І. Іващенко. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2014. 560 с.
5. Лях В. В. Соціальні, особистісні та екзистенційні виміри свободи. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2004. № 44. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Ljah.htm
6. Мур Дж. Принципы этики / пер. с англ. Л. В. Коноваловой. Москва : Прогресс, 1984. 327 с.
7. Попович М. В. Право з погляду філософа. Проблеми філософії права. 2003. Том 1. С. 10–11.
8. Психологический анализ и культура. Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма / под ред. Г. В. Бурменской, Т. В. Панфиловой. Москва : Юрист, 1995. 623 с.
9. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 34–51.
10. Рижко В. Воля (свобода) як феномен людини: про концепцію В. І. Шинкарука. *Філософські діалоги*. 2010. Вип. 4, Ч. 1. Київ, С. 92–101.
11. Слово про свободу та відповідальність. URL: <http://1-12.org.ua/prohrami-dokumenty/slovo-pro-svobodu-ta-vidpovidalnist-2>
12. Тарануха В. П. Свобода людини як правова та християнська цінність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Випуск 728. Правознавство. С. 33–38.
13. Уильямс Б. От «свободы вообще» к политической свободе. *История философии*. 2010. № 15. С. 111–130.
14. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. «Укр. енцикл.»*, Т. 3. Київ. 2001. 792 с.
15. Definition of freedom in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/freedom>
16. Definition of liberty in English. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/liberty>
17. Ivo Coser. The Concept of Liberty: the Polemic between the Neo Republicans and Isaiah Berlin. *Brazilian Political Science Review*. 2014, vol. 8, n. 3, P. 39–65.
18. Pitkin H. Are Freedom and Liberty Twins? *Political Theory*, 1988. Vol. 16, №. 4. P. 523–552. URL: https://docuri.com/download/freedom-liberty-twins_59c1cfc4f581710b2864008b_pdf
19. Positive and Negative Liberty. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/>
20. Ronald Dworkin. *Justice for Hedgehogs*, Harvard University Press, 2011. 487 p.

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Гарасимів Т. З.

Щадило А. Дискурс свободы в философии права

Статья посвящена рассмотрению особенностей дискурса о свободе в современной философии права. Дано определение правового принципа свободы, охарактеризованы соотношение категории «свобода» с такими категориями как «права» и «интересы» человека. Констатировано, что свобода является одним из основных сущностей бытия человека. С осознания ценности свободы начинается самосознание человека как личности или просто осознание собственной свободы. Вот почему свобода в наиболее распространенном ее понимании оценивается как одна из фундаментальных ценностей: человек, однажды осознал

себя свободным, чувствует при ее отсутствии чувства дискомфорта, неполноценности, невозможности утраты. Определены свободу как способность и возможность человека актуализировать свои духовные и физические возможности в рамках правовых и моральных норм.

Ключевые слова: свобода, дискурс, философия права, принцип свободы, право.

Shchadilo O. Discus Freedom in the Philosophy of Law

The article is devoted to consideration of peculiarities of discourse on freedom in modern philosophy of law. The definition of the legal principle of freedom is given, the relation between the category "freedom" and the categories "rights" and "interests" of a person are described. It is stated that freedom is one of the main entities of human existence. From awareness of the value of freedom begins self-awareness of a person as a person or simply awareness of his own freedom. That is why freedom in its most widespread understanding is evaluated as one of the fundamental values: a person once realized himself free, feels in her absence a sense of discomfort, inferiority, irreparable loss.

Freedom is defined as the ability and ability of a person to actualize their spiritual and physical possibilities within the limits of legal and moral norms. In the modern period, "freedom" has different contexts: "political or economic freedom", "freedom of speech" or "freedom of conscience." The current legislation provides for other freedoms, in particular: "freedom of contract", "freedom of entrepreneurial activity, which is not prohibited by law"; "Freedom to conduct business with the use of information and telecommunication systems", "freedom of choice of the counterparty, electronic means, types and forms of activity", "freedom of competition and ensuring its integrity", "freedom to commit electronic transactions", "freedom to choose types, forms and the pace of education, educational program, institution of education, and other subjects of educational activity "; "Academic freedom, including freedom of teaching, freedom from interference in pedagogical, scientific and pedagogical and scientific activities, free choice of forms, methods and means of teaching that are relevant to the educational program"; "Freedom of creativity in the field of theatrical art"; "Freedom of exchange of information", "freedom of expression and beliefs"; "Freedom from self-disclosure", "freedom in submitting parties to their evidence and in bringing to trial the convictions", etc.

Key words: freedom, discourse, philosophy of law, principle of freedom, right.